

МЕЖІ ДОПУСТИМОГО ОБМЕЖЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ ЗАРАДИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВ НАРОДУ У ВОЄННИЙ ПЕРІОД

Белявська С.Ю.,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри державно-правових дисциплін
ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК»
м. Київ, вул. Табірна, 30-32, Україна, 03113
e-mail: belavskas@krok.edu.ua
ORCID : <https://orcid.org/0009-0009-0522-3266>

Богуславська Н.В.,

здобувачка ступеня вищої освіти «Магістр»
Університет економіки та права «КРОК»
м. Київ, вул. Табірна, 30-32, Україна, 03113
e-mail: BohuslavskaN@krok.edu.ua

THE LIMITS OF PERMISSIBLE RESTRICTIONS ON HUMAN RIGHTS FOR THE SAKE OF REALIZING THE RIGHTS OF THE PEOPLE IN TIMES OF WAR

Bieliavska S. Y.,

Candidate of Law
Associate Professor of the Department of State and Legal Disciplines,
«KROK» University,
Kyiv, Tabirna Street, 30-32, Ukraine, 03113
e-mail: belavskas@krok.edu.ua
ORCID: <https://orcid.org/0009-0009-0522-3266>

Boguslavskaya N. V.,

graduate of the Master's degree of
«KROK» University
Kyiv, Tabirna St., 30-32, Ukraine, 03113
e-mail: BohuslavskaN@krok.edu.ua

Анотація. У статті досліджується проблематика допустимих обмежень прав людини у воєнний період, яка є однією з найскладніших у сучасній правовій науці та включає як правові, так і філософсько-етичні аспекти функціонування держави. Основна увага приділяється визначенню меж державного втручання в індивідуальні права громадян під час воєнного стану, а також забезпеченню балансу між колективною безпекою та індивідуальною свободою. Особлива роль у цьому процесі належить принципам необхідності та пропорційності, які виступають універсальним фільтром для оцінки будь-яких обмежень прав і свобод. Принцип необхідності передбачає застосування обмежень лише за наявності реальної та невідкладної загрози, яку неможливо нейтралізувати менш обтяжливими засобами, а принцип пропорційності вимагає, щоб характер та масштаб обмеження відповідали цілям захисту державних інтересів.

Конституція України та спеціальні закони, зокрема Закон «Про правовий режим воєнного стану», визначають чіткі межі можливих обмежень, встановлюючи невідчужувані права, що залишаються непорушними навіть у кризових умовах. Аналіз українського законодавства та практики останніх років, зокрема після 24 лютого 2022 року, демонструє, що державні органи застосовують комплекс заходів, що істотно обмежують права громадян у сферах трудових відносин, мобілізації та свободи пересування. При цьому фактичне обмеження прав підкреслює необхідність ефективних механізмів контролю та прозорості дій держави, щоб запобігти зловживанням та тривалому звуженню прав після завершення воєнного стану.

Міжнародний досвід та практика Європейського суду з прав людини підтверджують, що тимчасові обмеження прав людини можливі за умов екстремальної загрози, проте не повинні позбавляти сенсу основні права. Україна, будучи учасницею міжнародних договорів, зобов'язана забезпечувати прозорість своїх дій та співпрацювати з міжнародними органами контролю. Історичний досвід демонструє, що обмеження,

запроваджені у воєнний час, нерідко зберігаються й після його завершення, що вимагає своєчасного відновлення повного обсягу прав та свобод.

Межі допустимого обмеження прав людини у воєнний період визначаються багаторівневою системою гарантій, а ефективне поєднання законодавчих, судових та міжнародних механізмів контролю є ключовим для забезпечення одночасної безпеки суспільства та захисту гідності кожного громадянина.

Ключові слова: права людини, воєнний стан, обмеження прав, конституційні гарантії, принцип необхідності, принцип пропорційності.

Формул: 0, рис.: 0, табл.: 0, бібл.: 13.

Abstract. The article examines the issue of permissible limitations on human rights during armed conflict, which represents one of the most intricate challenges in contemporary legal scholarship, encompassing both legal and philosophical-ethical dimensions of state functioning. The central focus lies in defining the scope of state intervention in individual rights under martial law, while simultaneously ensuring a balance between collective security and personal liberty.

The principles of necessity and proportionality play a critical role in this context, serving as universal benchmarks for evaluating any restrictions on rights and freedoms. The principle of necessity stipulates that restrictions may only be imposed in the presence of a real and imminent threat that cannot be averted by less restrictive means. In turn, the principle of proportionality requires that the nature and extent of such restrictions be commensurate with the legitimate aim of protecting state interests.

The Constitution of Ukraine and specialized legal acts, particularly the Law “On the Legal Regime of Martial Law,” establish clear boundaries for potential restrictions, including a set of inalienable rights that must remain protected even under emergency conditions. An analysis of Ukrainian legal practice in recent years—especially following the full-scale Russian invasion on February 24, 2022—reveals that the government has implemented a broad spectrum of restrictive measures in areas such as labor relations, mobilization, and freedom of movement. These measures underscore the necessity for robust oversight mechanisms and institutional transparency to prevent abuses and the prolongation of restrictions beyond the legally justified timeframe.

Comparative international experience and the jurisprudence of the European Court of Human Rights confirm that temporary limitations on human rights are permissible in situations of extreme danger, but must not nullify the essence of fundamental freedoms. As a signatory to international treaties, Ukraine is obligated to maintain transparency and cooperate with international monitoring bodies. Historical precedent demonstrates that wartime restrictions often persist beyond the end of conflict, making the timely restoration of rights and freedoms a critical component of democratic governance.

The article concludes that the boundaries of permissible restrictions during wartime are determined by a multi-tiered system of safeguards, and that the effective coordination of legislative, judicial, and international oversight mechanisms is essential to simultaneously ensure national security and uphold the dignity and rights of every citizen.

Keywords: human rights, martial law, restrictions on rights, constitutional guarantees, principle of necessity, principle of proportionality.

Formulas: 0, fig.: 0, tabl.: 0, bibl.: 13.

Постановка проблеми. Проблема допустимих обмежень прав людини у воєнний період є однією з найактуальніших та найскладніших у сучасній правовій науці. Вона полягає у необхідності забезпечити баланс між колективною безпекою та захистом індивідуальних прав і свобод громадян. Воєнний стан передбачає концентрацію владних повноважень, розширення можливостей держави втручатися у приватну сферу, а також застосування спеціальних заходів, які тимчасово обмежують права людини.

Водночас ці обмеження не повинні порушувати фундаментальні, невідчужувані права, що гарантовані Конституцією та міжнародними договорами. Незважаючи на формальні законодавчі гарантії, практика застосування воєнного стану в Україні показує, що окремі обмеження можуть суттєво звужувати індивідуальні свободи, підвищувати

ризик зловживань і навіть після завершення воєнного стану створювати тривалі обмеження прав громадян.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема допустимих обмежень прав людини у воєнний період досліджувалася у працях українських правознавців, зокрема Е. Р. Дорошенко, М. М. Карпіцького, П. Синицина, Р. Василюгла, О. Шершеля, Н. В. Степаненко, а також у численних публікаціях міжнародних експертів з прав людини і безпеки. Значну увагу приділяють аналізу принципів необхідності та пропорційності, меж конституційних гарантій та механізмів контролю державних повноважень у кризових умовах.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми. Незважаючи на наявні дослідження щодо обмежень прав людини у воєнний період, залишаються ряд

невирішених аспектів. По-перше, відсутнє системне узагальнення українського досвіду застосування воєнного стану після 24 лютого 2022 року, зокрема щодо впливу на трудові права, мобілізаційні заходи та свободу пересування громадян. По-друге, недостатньо опрацьовані механізми контролю за дотриманням принципів необхідності та пропорційності під час фактичного розширення повноважень державних органів. По-третє, бракує комплексного аналізу взаємодії національного законодавства з міжнародними стандартами та практикою Європейського суду з прав людини, що забезпечує легітимність тимчасових обмежень.

Метою наукової роботи є комплексне дослідження допустимих обмежень прав людини у воєнний період в Україні, зокрема аналіз законодавчих, конституційних та міжнародно-правових механізмів, практики застосування воєнного стану після 24 лютого 2022 року, а також визначення меж, за яких такі обмеження залишаються легітимними, пропорційними та не порушують фундаментальні права громадян.

Виклад основного матеріалу. Проблематика допустимих обмежень прав людини у воєнний період є однією з найбільш складних і багатовимірних у сучасній правовій науці. Вона стосується не лише правозастосування, а й глибинних філософсько-правових засад функціонування держави, адже йдеться про баланс між індивідуальними правами та колективною безпекою, між цінністю людської свободи та виживанням нації як політичної спільноти. Як наголошує Е. Р. Дорошенко, воєнний стан завжди передбачає концентрацію владних повноважень і розширення можливостей держави втручатися в приватну сферу, але це втручання має бути суворо обмежене принципами необхідності та пропорційності [6, с. 98].

Принцип необхідності, на думку М. М. Карпіцького, означає, що будь-яке обмеження прав має застосовуватися лише у випадку реально існуючої, невідкладної і доведеної загрози, яку неможливо відвернути менш обтяжливими засобами [7, с. 140]. Принцип пропорційності вимагає, щоб масштаб і характер обмеження не перевищували того, що потрібно для досягнення легітимної мети [8, с. 138]. Вважаємо, що ці два принципи

взаємопов'язані і діють як універсальний правовий фільтр, через який мають проходити будь-які ініціативи держави в умовах воєнного стану.

Конституція України чітко визначає межі таких обмежень. Відповідно до статті 64, у період воєнного або надзвичайного стану можуть бути встановлені обмеження прав і свобод, за винятком тих, що є невідчужуваними [1]. До останніх належать право на життя, заборона катувань, право на свободу думки, совісті та релігії, право на громадянство, рівність громадян перед законом тощо. Ці права становлять так зване «тверде ядро» правового статусу особи, і держава не має права відступати від їх забезпечення навіть у період найбільшої небезпеки.

Національне законодавство, зокрема Закон України «Про правовий режим воєнного стану», визначає інструменти, які можуть застосовуватися у цей період: запровадження комендантської години, особливий режим в'їзду та виїзду, обмеження свободи пересування, контроль за діяльністю ЗМІ, примусове відчуження майна для потреб оборони, заборона проведення масових заходів, трудова мобілізація [2]. Ці заходи мають чітко визначений строк дії та не можуть перетворюватися на постійні елементи правопорядку після завершення воєнного стану.

Досвід України після 24 лютого 2022 року є показовим у цьому контексті. Прийняття Закону № 2136-IX «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» змінило традиційні трудові гарантії: було збільшено тривалість робочого тижня, скорочено оплачувану відпустку, надано роботодавцям право переводити працівників без їхньої згоди, а також запроваджено заборону на страйки [3]. Ці заходи пояснювалися необхідністю швидкої адаптації економіки до умов війни та збереження ключових сфер функціонування держави. Водночас, правозахисники застерігали, що надмірна концентрація повноважень у роботодавців може створювати ризики зловживань і тривалого звуження соціальних прав навіть після завершення війни.

В умовах воєнного стану державні органи України застосовують комплекс заходів, що істотно обмежують права та свободи громадян, особливо у сфері

мобілізації та військового обліку. Постанова Кабінету Міністрів України від 31 грудня 2024 р. №1558 демонструє, як адміністративні зміни фактично концентрують владні повноваження в руках територіальних центрів комплектування та соціальної підтримки (ТЦК), залишаючи громадян у значно залежному правовому становищі [4].

Зокрема, ТЦК отримали функції, які раніше виконували різні органи та комісії, зокрема контроль медогляду, професійно-психологічний відбір та направлення громадян на військову службу. Таке розширення повноважень означає суттєве посилення контролю держави над життям громадян та їхнім правом на вільний вибір, фактично перетворюючи ТЦК на інструмент прямого державного примусу.

Зміни до порядку ведення персонального військового обліку зобов'язують громадян повідомляти про будь-які зміни персональних даних через електронний кабінет або особисто, що створює додаткові бюрократичні бар'єри та підвищує ризики порушення права на конфіденційність. Встановлені строки виконання цих обов'язків жорстко регламентовані і не залишають можливості для гнучкого реагування громадян.

Особливо критичною є зміна правил мобілізації окремих категорій осіб, включно із засудженими та підозрюваними особами, які тепер можуть бути примусово залучені до військової служби навіть за складних обставин. Це рішення не лише підвищує ризики зловживань, а й суттєво звужує індивідуальні права, фактично підпорядковуючи особу державним потребам без достатньої правової гарантії захисту.

Додатково обмежено свободу пересування: чоловіки віком від 18 до 60 років перевіряються на державному кордоні, і у разі відсутності військово-облікового документа або виявлення відомостей про розшук їм відмовляють у виїзді з країни. Це становить пряме обмеження фундаментального права на свободу пересування, що поширюється на значну категорію громадян.

Практика застосування мобілізаційних заходів в Україні демонструє серйозне зниження рівня індивідуальних прав громадян та концентрацію влади в державних органах без достатніх механізмів контролю та

забезпечення прозорості. Незважаючи на формальні законодавчі гарантії, фактичне становище громадян у воєнний період характеризується суттєвим обмеженням прав і можливістю їх тривалого звуження навіть після завершення воєнного стану.

Міжнародний досвід свідчить, що успішне балансування між колективними та індивідуальними правами в умовах воєнного стану можливе лише за умов наявності ефективних механізмів контролю. У демократичних державах це поєднання парламентського нагляду, судового контролю, діяльності омбудсмена та міжнародних інституцій. Європейський суд з прав людини у справі *Lawless v. Ireland* (1960) визнав допустимими тимчасові обмеження свободи особи в умовах екстремальної загрози для держави, проте підкреслив, що дерогація від зобов'язань за Конвенцією не може позбавляти сенсу або сутності основних прав людини [9]. У справі *A. та інші проти Великої Британії* Суд визнав непропорційним тривале утримання під вартою без суду навіть у контексті боротьби з тероризмом [10].

Україна, як держава-учасниця Європейської конвенції з прав людини, зобов'язана повідомляти Раду Європи про тимчасові відступи від окремих зобов'язань під час воєнного стану [11]. Це дозволяє міжнародним органам здійснювати додатковий контроль і запобігати можливим зловживанням. Такий механізм не лише забезпечує прозорість, а й підвищує довіру до держави з боку міжнародної спільноти.

Важливим є і питання функціонування судової системи у воєнний період. Конституція України гарантує, що навіть за умов воєнного стану не допускається створення надзвичайних чи особливих судів, а доступ до правосуддя не може бути обмежений. Це положення має принципове значення для запобігання свавіллю та забезпечення захисту прав людини від можливих надмірних дій виконавчої влади [12].

Історичний досвід доводить, що тимчасові обмеження нерідко затримуються в правовій системі й після завершення надзвичайного стану. Після закінчення Другої світової війни низка європейських країн ще довго зберігала обмеження, запроваджені у воєнний час, зокрема у сфері свободи зібрань

і друку. Тому ключовим завданням є чітке юридичне відокремлення періоду дії надзвичайних повноважень і своєчасне відновлення повного обсягу прав і свобод.

Філософсько-правовий аспект цієї проблеми полягає у визначенні пріоритетів: чи можна вважати виправданим обмеження індивідуальних прав заради збереження колективної суб'єктності народу? Погоджуємося з думкою О. Шершеля, який зазначає, що теорія суспільного договору, від Локка до Руссо, визнає, що держава отримує від громадян право застосовувати обмеження в інтересах спільного блага. Проте сучасні концепції прав людини підкреслюють, що навіть у кризових ситуаціях є межа, за якою обмеження перетворюються на порушення, а захист прав перестає бути пріоритетом [13, с. 183].

Межі допустимого обмеження прав людини у воєнний період визначаються багаторівневою системою гарантій: конституційними положеннями, спеціальними законами, міжнародними договорами та ефективними механізмами контролю. Українська практика останніх років показує, що навіть в умовах масштабної війни можна зберігати фундаментальні права та не допустити скочування до авторитарних методів управління. Ключовим залишається не лише юридичне, а й суспільне усвідомлення того, що права людини є основою державності, а не її привілеєм. Лише за цієї умови можливо забезпечити і безпеку народу, і гідність кожного його члена.

Висновки. Аналіз проблематики допустимих обмежень прав людини у воєнний період дозволяє дійти висновку, що вона є багатовимірною і поєднує як правові, так і філософсько-етичні аспекти функціонування

держави. Воєнний стан передбачає концентрацію владних повноважень і розширення державного контролю над приватною сферою, проте будь-яке втручання у права та свободи громадян має суворо регулюватися принципами необхідності та пропорційності.

Конституційні та законодавчі механізми України визначають чіткі межі таких обмежень, встановлюючи «тверде ядро» прав, що залишаються непорушними навіть у кризових умовах. Водночас практика застосування воєнного стану демонструє значне обмеження окремих прав, зокрема у сфері трудових відносин, мобілізації та свободи пересування, що підкреслює важливість ефективного контролю за діяльністю державних органів і запобігання зловживанням.

Міжнародний досвід та практика Європейського суду з прав людини підтверджують можливість тимчасових обмежень прав людини за умов надзвичайної загрози, але водночас підкреслюють, що будь-які відступи не можуть знищувати сутність основних прав і свобод. Українська держава, будучи учасницею міжнародних договорів, зобов'язана забезпечувати прозорість дій і співпрацювати з міжнародними органами контролю, що підвищує легітимність та довіру до державних рішень.

Історичний досвід засвідчує, що обмеження, запроваджені у воєнний час, нерідко продовжують діяти й після його завершення, тому критично важливим є своєчасне відновлення повного обсягу прав і свобод. Філософсько-правова рефлексія демонструє, що баланс між колективною безпекою та індивідуальними правами можливий лише за умови чітких меж, ефективних гарантій та суспільного усвідомлення цінності прав людини як основи державності.

Література:

1. Конституція України : від 28.06.1996 № 254к/96-ВР : станом на 1 січ. 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення: 12.07.2025).
2. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII : станом на 14 трав. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (дата звернення: 12.07.2025).
3. Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану : Закон України від 15.03.2022 № 2136-IX : станом на 14 черв. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-20#Text> (дата звернення: 12.07.2025).
4. Про внесення до деяких постанов Кабінету Міністрів України змін щодо окремих питань ведення військового обліку та призову громадян під час мобілізації : Постанова Каб. Міністрів України від 31.12.2024 № 1558. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1558-2024-п#Text> (дата звернення: 12.07.2025).
5. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : Конвенція Ради Європи від 04.11.1950 : станом на 1 серп. 2021 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 12.07.2025).
6. Дорошенко Е. Р. Конституційні засади обмеження прав і свобод людини і громадянина в Україні : Дисертація. Київ, 2023. 228 с. URL: <https://uacademic.info/ua/document/0824U000849>.

11. European Pravda. The Council of Europe Explained Ukraine's Latest Deviation from Human Rights Commitments. European Pravda. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2024/04/30/7184990/> (accessed: 12.07.2025).

12. Judiciary during War: Supreme Court Judges Discuss Challenges and Peculiarities of Administering Justice under Martial Law. Supreme Court of Ukraine. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1576075/#:~:text=%D0%97%D0%BE%D0%B2%D0%BD%D1%96%D1%88%D0%BD%D1%96%20%D1%82%D0%B0%20%D0%B2%D0%BD%D1%83%D1%82%D1%80%D1%96%D1%88%D0%BD%D1%96%20%D0%B7%D0%B0%D0%B3%D1%80%D0%BE%D0%B7%D0%B8%20%D0%BD%D0%B5%D0%B7%D0%B0%D0%BB%D0%B5%D0%B6%D0%BD%D0%BE%D1%81%D1%82%D1%96%20%D1%81%D1%83%D0%B4%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D1%97%20%D0%B2%D0%BB%D0%B0%D0%B4%D0%B8%20%D0%BF%D1%96%D0%B4,%D1%81%D1%83%D0%B4%D0%B4%D1%96%20%D0%92%D0%B5%D1%80%D1%85%D0%BE%D0%B2%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D0%BE%20%D0%A1%D1%83%D0%B4%D1%83%20%D0%BF%D1%96%D0%B4%20%D1%87%D0%B0%D1%81%20%D0%86%20%D0%A1%D1%83%D0%B4%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D0%B3%D0%BE%20%D1%84%D0%BE%D1%80%D1%83%D0%BC%D1%83> (accessed: 12.07.2025).

13. Shershel O. Restriction of Human Rights: Philosophical and Legal Aspect. Philosophical and Methodological Problems of Law. 2023. № 1 (25). P. 180-186. URL: <https://elar.nau.edu.ua/server/api/core/bitstreams/fe41f75c-1a6a-4dc0-8ceb-833131771c43/content> (accessed: 12.07.2025).

Стаття надійшла до друку 22 липня 2025 року